

TZVETAN TODOROV'UN YAPITI VE YAZINSAL ARAŞTIRMALARDA YÖNTEMSEL YENİLENME *

Doç. Dr. Nedret ÖZTOKAT

İstanbul Üniversitesi

Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Abstract

This article offers an overlook to the structuralist criticism of Todorov's works. His contributions to contemporary criticism are explained in its general lines. Structuralism is used to be an efficient way to renew the Humanities and its most popular domains were linguistics, literary studies and criticism. Tzvetan Todorov, who translated the Russian Formalists' thesis to French and published several books in this fields contributed to offer new perspectives to literary researches.

Key words: Structuralism, narrativity, content/form, immanent studies, gender studies.

Fransa'da 1960'ların insan bilimlerinde özel bir dönem olduğu bilinir. Antropolojiden tarih araştırmalarına, dilbilimden eleştiriye derin bir yenilenmenin kendini duyurduğu, kuramsal ve uygulamalı nice yapıyla zenginleşmiş bir dönemdir bu. Ferdinand de Saussure'ün dilbilimde başlattığı yeni yönlemsel yönelim kısa süre içinde yapısalılık adıyla bu döneme damgasını vurdu. İnsana ilişkin olguların yapılarının incelenmesi amaçlayan yapısalılığın insan bilimlerine en önemli katkıları arasında ilk akla gelenler, kuşkusuz, gösterge kuramı, yönetsel açıdan eşsürem/artsürem ayrımı, dil olgularının incelenmesini ilgilendiren dil/söz ikilisi, yapıyı oluşturan öğeler arasındaki dizisel/dizimsel bağıntıların varlığı gibi temel kavram ve ilkelerdir.

Dil araştırmalarına kazandırdığı yeni soluşun yanı sıra yapısalılık yazın araştırmaları alanında da köklü bir yenilenmeye temel oluşturdu. Tahsin Yücel'in saptamasıyla, "1970'lerden sonra yapısalılığa ilişkin tartışmalarda bir değişiklik oldu bu dönemde: Hiç değilse Batı ülkelerinde, yapısalılığın artı yeterince tanınan temel ilkelerinden çok, büyük ölçüde bu ilkelerden

* Bu çalışma Tzvetan Todorov'un katılımıyla İstanbul Üniversitesi'nde 21 Ekim 2004 tarihinde düzenlenen "Tzvetan Todorov: De la littérature à la culture" konulu seminerde sunulmuş bildiridir.

kaynaklanan yeni bir bilim dalının, göstergebilimin yaklaşımları tartışılmaya başlandı (1999: s.89). Bu dönemin hazırlanmasında, yine T.Yücel'e göre, Rus Biçimciliğinin payını unutmamak gerekir: 1915-1930 yılları arasında dil ve şiirsel dil çalışmalarıyla bir araya gelen araştırmacılardan oluşturulan toplulukla Saussure arasında "süremsel ve uzamsal koşullar göz önüne alınınca, (...) dolaysız bir bağıntıdan söz etmek zordur" der T.Yücel, "Bununla birlikte, çabalarını dil olgularından çok yazın olgusu üzerine yoğunlaştırmaları bir yana bırakılırsa, biçimciler de Saussure'üne çok yaklaşan bir tutumu benimserler. Doğrudan doğruya nesnenin kendisini, genellikle eşsüremlilik düzleminde ele almak ister, yazın yapıtını yazarının yaşamı, çağı, toplumu, vb. gibi kendi varlığının dışında kalan verilere açıklamayı, yazın olgusuna o dönemde Rus eleştirisinde egemen olan felsefel, ruhbilimsel, toplumbilimsel açılardan bakmayı yadsıyarak, herşeyden önce *yazınsallık*, yani yazın olgusunun, yazın ürününün özgül nitelikleri üzerinde durmayı, bu nitelikleri ortaya çıkarıp yasalarını belirlemeyi yeğlerler" (1999: 99).

Eğer Jean-Yves Tadié'nin belirttiği gibi, XX. Yüzyılda "ilk kez yazınsal eleştiri incelediği yapıtlar derecesinde önemli bir düzeye çıkmış"sa , (1987: 9) bunda anlatıbilimle başlayan, yazınbilim ve yazınsal göstergebilimle çizgisini sürdüren yapısal akımın payını göz ardı edemeyiz. Gerçekten de yirminci yüzyıl eleştirisi, ünlü yazarların, önde gelen felsefecilerin yazın üzerine denemeler kaleme aldığı bir dönem olduğu kadar; Greimas, Todorov, Genette, Kristeva, Barthes gibi bilim adamlarının eşsiz çözümlenmeleriyle zenginleşmiş, bilimsel bir devrimin izlerini taşımıştır.

Tzvetan Todorov 1965'te *Yazın Kuramı* başlığıyla çevirdiği antolojiyle, Fransa'da Rus Biçimcilerinin çalışmalarının tanınmasında ve yeni yazın kuramının "*yazınbilim*" adı altında gelişmesinde öncü olmuştur. Fransa'da yazınbilim denildiğinde akla gelen G.Genette ya da M.Bakhtin gibi, T.Todorov da yazınsal dilin ya da yazınsal söylemin özelliklerini gerçeklikle olan ilişkisinde değil, kendi içinde var olan yasalarla açıklar. Yazınsal yapıtları yazınsal yapan özelliklerin betimlenmesini, içinde yer aldıkları türlerin temel niteliklerinin saptanmasını amaçlayan yazınbilim, T.Yücel'in tanımlamasıyla "tek tek yapıtları yorumlamaya girişmez, her yapıtın doğuşunu yönlendiren genel yasaları tanımayı amaçlar. Ama ruhbilim, toplumbilim, vb. bilimlerin tersine, bu yasaları yazının kendi içinde arar" (1991: 77), bir başka deyişle, yazın olgusunun temel niteliği olan yazınsallıkla ilgilenir.

Todorov *Yazınbilim nedir?* başlıklı çalışmasında yazın yapıtına ilişkin iki tutum bulunduğunu belirtir. Bunlardan birincisi yazın metnini "kendi başına bir bilgi nesnesi" olarak görür, ikincisiyse, her bir yapıtı "soyut bir yapının belirimini" olarak kabul eder (1968: 15). Bu iki görüş birbirinden farklı olmakla

birlikte, tümüyle de birbirini dışlamadığına, hatta birbirini tamamlayabileceğine de dikkat çeken Todorov, birinci tutumun “yorumlama, açıklama, yorum, metin açıklaması, okuma, çözümlleme ya da basitçe eleştiri” gibi adlarla anıldığını, amacının, “incelenen yapıtın anlamını adlandırmak” olduğunu saptar. Bu türden bir okumayla yapıtın anlamına değil, oradaki anlamlar bütününden yalnızca birine ulaşabileceğimizi belirten Todorov, diğer tutum olan bilimsel betimlemenin de yapıtın sözcüğü sözcüğüne yinelenmesinden öteye gitmediğini belirtir.

Yazınbilim, yorumlamayla bilimselliğin koşutluğunu kırmakla yükümlüdür bir bakıma. Yorumlama gibi yapıtın bir anlamı üzerinde durmaz, ruhbilimsel, toplumbilimsel, vb. bilim dallarının etkisinde yazılan betimlemelerin tersine yazın yapıtının yasalarını yazınsal alanın içinde araştırır. “Böylece yazınbilim, aynı zamanda hem “soyut” hem içkin” bir yaklaşımdır” ve bu yaklaşım doğrultusunda, her bir yapıt “genel ve soyut bir yapıtın olası gerçekleştirimlerinden yalnızca biridir” (1968: 19).

Bu çalışmayı yayımladığı 1968’de Todorov yazınbilimin “henüz yolun başında” olduğunu belirtse de (1968: 28), sunduğu bakışın yetkinliği, yaklaşımının da bütünü kapsayacak yeğlilikte olduğu kesindir. 1966 tarihli “Yazınsal metnin ulamları” başlıklı çalışmasında, Todorov yine Rus Biçimcilerinin temel ilkesini anarak, yazın araştırmasının yazını değil, yazınsallığı incelediğini belirtir; yapılması gereken, yapıtı başka bir tür söylem üzerinden (ruhbilimsel, toplumbilimsel ya da felsefel bir söylem olabilir) yansıtmak değil, “yapıtı yazınsal bir söylemle yansıtmak” gerektiğinin altını çizer: “İncelenen, yapıtın kendisinden çok, bu yapıtı yaratan yazınsal söylemin olanaklarıdır: ancak bu yoldan yazınsal incelemeler bir yazın bilimine dönüşebilir” (1966: 130). Yazınsal söyleme ulaşmanın yöntemi bellidir, salt bir betimlemeyle yetinilmeyecektir; somut yapıtlardan yola çıkarak yazın yapıtındaki dil olgusu incelenecektir. Bir dilin ne olduğunu anlamak için, nasıl dillerin incelenmesi gerekiyorsa, yazınsal söyleme ulaşmak istiyorsak eğer, o söylemi somut yapıtlar içinde ele almamız gerekir” der Todorov (1966:131).

Fantastik. Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım adlı yapıtında Todorov’un yaklaşımı budur. Yapıtın birinci bölümde, her şeyden önce yazınsal bir türü, örneğin, fantastik türü incelemek için önce “tür” kavramının sorgulanması gerektiğini belirtir Todorov: “Edebiyat yapıtlarını türler açısından incelemenin anlamı şudur: Yapıtların her birinin özgü niteliklerini ortaya koymak yerine, birçok metinde geçerli olacak bir kuralı ortaya çıkarmak” (2004: 11) . Todorov fantastik türü incelerken yönteminin tümdengelimli olduğunu belirtir, bir başka deyişle, görece olarak sınırlı sayıda olgu saptanarak bunlardan genel bir

varsayıma ulaşılır ve bu varsayım başka yapıtlar üzerinde doğrulama ya da yadsıma yoluyla sınanır.

Böylece Cazotte'un *Aşık Şeytan*'ı, Potocki'nin *Saragosa'da Bulunan Elyazması*, Nerval'in *Aurélia*'sı, Mérimée'nin *Ille'li Venus*'ü, H.James'in *Vidanın Dönüşü*, Gautier'nin *Ölü Aşık*'ı, Poe'nun *Usher Konağının Çöküşü* gibi temel yapıtları ele alan Todorov bunların ortak noktasının anlatılan tuhaf olaylardan çok, bu tuhaf olayların özel bir biçimde *algılanması* olduğunu belirtir. Fantastik sınıfına girdiği izlenimi sunan alegorik, tekinsiz ya da olağanüstü anlatının fantastik gibi görülmemesi gerektiğini de vurgular. Todorov'a göre fantastik türde okur olayların algılanmasında "gerçeklikle düşselin arasında bir kararsızlık durumunda kalır" (2004: 42). Böylece yapıtın fantastik olmasının ne korkutucu ya da akıl almaz olayları anlatmasıyla bir ilgisi vardır, ne de okurda uyandırdığı ürkütücülükle. Bunlar fantastiğin koşuludur ancak "fantastik kuşkusuz bu olaylarla aynı şey değildir" (2004: 94). Oysa bu türe ilişkin yapılmış en ünlü incelemelerde, okurun korkusu ya da yazarının bilincinde yer alan imgelerle açıklanagelmiş fantastik etki Todorov'a göre okurun gerçeklik ve düşsellik arasında duyduğu tereddütle açıklanır: "Öykü boyunca okuyucu aktarılan olayların doğal ya da doğüstü bir nedensellikte açıklanıp açıklanmayacağını, anlatılanların yanılısına mı, yoksa gerçek mi olduğunu düşünür. Bu kararsızlık anlatılan olağanüstü olayın gerçek dünyada gerçekleşmesinden kaynaklanır". Yukarıdaki alıntıları yaptığımız, H.James'in hayalet öykülerini (*ghost story*) incelediği "Anlatının gizemi" adlı çalışmasında fantastik öykünün aslında bir "algılayışın anlatısı" olduğunu bir kez daha vurgular (Todorov 1978: 94).

Böylece, olağanüstü ya da alegorik anlatıda sözcelem düzeyinde bir sözleşme vardır. Anlatılan olay peri masalıysa, okur kurmacanın olağanüstü olduğunu bilir. Örneğin masalların vaz geçilmez gereçlerinden olan tılsımlı nesnelerin düğümü çözeceği bilinir ve okur herhangi bir sorgulamaya gitmez. Ancak fantastik, olağanüstüyle gerçekliğin sınırında yer alır. Okur olağanüstü gibi görünen olayın gerçeklik düzleminde yer aldığını bilir. Tereddüt duygusunu işte bu sınırdan oluş belirler. Sözcelem açısından bakarsak sözleşme belirsizlik taşır.

Fantastik gibi özellikle Fransa'da zengin örneklerle tanınan yazınsal türe bakışta eleştirilerin yetersizliğini de vurgular Todorov. Yazını salt içeriğe indirgeyerek, yapıtı salt anlamsal yönüne ağırlık vererek açıklamak, daha da açık söylemek gerekirse, yapıttaki izlekleri birbiri ardına incelemek yazın yapıtının yazınsallığını bir kenara bırakmak demektir; öte yandan yazınsal yapıtı salt biçime indirgeyerek çözümlenmek de izleklerin göz ardı edilmesine neden olur. Çünkü yapıtı çok sayıda katmanıyla bir gösterendir. Todorov'un deyişiyle,

“söylenen şey kadar nasıl söylendiği de önemlidir yazın alanında, “nedir” sorusu “nasıl” kadar önemlidir- tersi de öyle. (...) Yapı kavramının varlık nedenlerinden biri de eski biçim/öz ikiliğini aşmak, yapıtı bir bütün ve devingen bir birim olarak görmektir” (2004: 96).

Fransa’da J.-P.Richard ve G.Poulet gibi izleksel eleştirinin önde gelen temsilcilerinin yapıtlarındaki önsözlerde dile getirilen (yöntemsel) yaklaşımları gözden geçiren Todorov, yazarların eleştiriyi, ele aldıkları yapıtlarda düşünceden imgelere giden bir yolda duyumsayışı temel alan bir deneme olarak gördüklerini alıntılarla açıklar. Kuşkusuz ne Genette’in, ne Todorov’un paylaşabileceği bir yaklaşımdır bu: Çünkü somutla soyut birbirine karışmıştır. Örneğin Richard’ın Nerval’le ilgili saptadığı ve “yitirilmiş ateş” deyiimiyle betimlenen “güneş”, “tuğla”, “saç” izlekleri somut terimlerdir ve bir araya geldiklerinde bir mantık dizgesi sunmamaktadır: “(...) terim listesi sonsuza uzuyorsa ve dağınık nitelikteyse, tüm bu duyumsayışları zaten içeren ve belli bir çerçeve içinde bunları düzenleyen gerçek metnin kendisi dururken niye onu tercih edelim? Bu aşamada izleksel eleştiri açıklamadan öteye gidemeyecektir (kuşkusuz Richard örneğinde hayranlık uyandırıcı bir açıklama söz konusudur); açıklama çözümlene değildir. G.Bachelard’da ya da N.Frye’da somut düzlemde kalsa da bir dizge vardır karşımızda: dört element, dört mevsim, vb. dizgeleri. Oysa izleksel eleştiride her metin için sıfırdan başlayarak sonsuza uzanan bir terim listesi yaratılmaktadır” (Todorov 2004: 99-100).

Böylece iki tür eleştirinin varlığını kesinler Todorov: Biri anlatsal, diğeri mantıksal eleştiridir bunlar. Anlatsal eleştiriler, yatay bir çizgide ele aldığı bir izlekten diğerine giden ve “çoğunlukla bir yazarın portresini çizen denemelerdir” (2004: 100). Mantıksal eleştiriye daha çok dikey, somutluk (nesnel) düzeyinden soyutluğa giden, piramit biçiminde yükselen bir doğru izler. İzleksel eleştiri evrenselliğin karşısında yer alır ve “yazımsal söylemin genel yapılarını çözümlene ve açıklama olanağı sunmaz” (2004: 101); çünkü dizgesellikten yoksundur, metnin kendisi yerine uyandırdığı izlenimlerle yetinilir, tutarlı bir kuramsallığı yansıtmaz.

Yazımsal söylemin özgül niteliklerini çözümlenen yazınbilim işte izleksel eleştirinin yetersiz kaldığı noktada modern eleştiriyi beslemiştir. İzlekselci araştırmacılardan farklı olarak, ele aldığı fantastik anlatılarda Todorov anlatıcının kurduğu söylemi temel olarak alır. Bu söylemin ana özelliklerini betimledikten sonra fantastiğin yapısal çözümlenmesine girer.

Fantastik. Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım’ın yayımlanmasından bu yana (1970) otuz yılı aşkın bir süre geçti. Todorov bugün yazınbilimden insanbilimin başka bir alanına geçti. Fransa’da yapısalcılığın yetmişlerde ulaştığı kesinlemeler ve yazın araştırmalarında ulaştığı yöntemsel kazanımlar

çoktan aşıldı; göstergebilim nesne temelli yazınsal çözümlemeden özne temelli çözümlenmelere geçti; metin çözümü yazınsal bağlamı araştırmanın düzlemleri arasına kattı.. Ancak şurası kesin, yeni eleştiri yöntemleri, yazınsal yapıya yeni yaklaşımlar yapısalcılığın parlak yolculuğuna yepyeni bir ivme kazandırmıştır.

Yayımlanışından otuz yıl sonra, Todorov'un *Fantastik. Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım* ya da *Yazınbilime Giriş* gibi temel yapıtların dilimize çevrilerek yazın meraklılarına sunulması yazınsal yapının bilimsel bir çerçevede ele alınmasının öneminin kavranması açısından önemlidir. Yapısalcılığın altmışlı yıllarda ulaştığı verimli dönemin kanıtı olan bu yapıtların özellikle yazın kuramına getirdiği yeni ve bağımsız bakışın yönetsel açıdan anlaşılması, günümüz eleştirisini yazarın yaşamöyküsünün sunabileceği “tuzaklar”dan koruduğu, nesnel ve içkin bir çözümlemeye olanak sağladığı ölçüde çok önemlidir. Günümüzde söylem göstergebilimi ve anlatı çözümlenmelerinden beslenen modern eleştirinin yazınsal yapıya daha özgün ve bilimsel açıdan yaklaştığı tartışma götürmez bir gerçektir.

Anlam sorunları eleştirinin yenilenmesinde temel işlev üstlenmiştir. Todorov'un sorduğu soruyu yineleyebiliriz: Anlam nedir? Anlam öncelikle yorumdan ayrı bir şeydir: Bir yapının anlamıyla yorumunun birbirinden ayrı süreçler olduğunu belirten Todorov , “Yapının çözümlenmesi, yazınsal öğelerin anlamına ulaşmayı amaçlar, eleştiriyse onları yorumlar” der. Bu durumda yapının kendisi nerededir, diye sorulacak olursa, kendisinden önce yazılmış tüm sanat yapıtlarıyla kurduğu ilişkidedir, bu da yazınsal dönemlerle ilişkilidir. Örneğin “*Madame Bovary*’nin anlamı romantik yazının karşısında yer almasından ileri gelir. Yorumuysa, dönemlere ve eleştirilere göre değişir” (Todorov 1981: 132).

Yapısalcılık yazınsal söylemin özelliklerini bir dizge oluşturacak biçimde incelemeye öncelik vermiştir. R.Barthes'ın deyişiyle “anlatının yapısı yine anlatının içinde aranacaktır” (Barthes 1981: 7). Todorov'a göre “Yapının içindeki bir öğenin anlamı (ya da işlevi) o öğenin yapıtı oluşturan öteki öğelerle kurduğu ve kurma olasılığı içinde olduğu ilişkilerdir” (Todorov 1981: 131). Örneğin yazınsal anlatı söz konusu olduğunda, anlatıcıların olay örgüsüne göre konumu, kişilerin birbirleri arasındaki “eylem” ya da “olma” temelindeki ilişkileri, kişilerin dönüşümleri, yinelemeler, koşutluklar yapının yapısını sunan öğeler olarak belirir.

Yazınsal anlatı konusunda Barthes, Genette, Todorov, Greimas'ın açtığı yolda bugün öznelere tutkuları ve duyguları inceleniyor. Öznenin algılama süreçlerinin anlamlandırma içindeki yeri varlık alanı kuramı açısından inceleniyor. Bir başka deyişle, yapının anlamsal yapısına ulaşmanın yolları sürekli

yenileniyor. Üstelik bu yenilenme yalnızca yazın araştırmalarını değil, insan bilimlerinin hemen hemen tüm alanlarını ilgilendiriyor.

Günümüz yazın araştırmalarında ve insan bilimlerindeki bilimsel devinimin temel taşlarından olan yapısalcılıkla ilgili olarak Türkiye’de karşılaşılan en önemli sorun kaynaklara ulaşma sorunu olmuştur. Belki de bu yüzden daha üniversitelerde ve yabancı dille eğitim yapan bilim dallarında genel kabul görmüştür; yine aynı nedenlerle de geniş kitlelerce ya yeterince tanınmamıştır ya da yanlış yorumlarla karşılaşmıştır¹. Bununla birlikte bilimsel ve nesnel bir açıdan bakıldığında yapısalcılığın izlediği yolun tutarlılığı ve kendini yenileme gücü, sağlam temeller üzerine oturmuş verimli bir yaklaşım olduğunun en önemli kanıtıdır.

Kaynakça

■ Tzvetan Todorov’la ilgili yapıtlar:

Théorie de la littérature, 1965, Seuil.

Qu’est-ce que le structuralisme? Poétique, 1968, Seuil. *Introduction à la littérature fantastique*, 1970, Seuil.

Poétique de la prose, 1978, Seuil

Symbolisme et Interprétation, 1978, Seuil.

“Les catégories du récit littéraire”, *L’Analyse structurale du récit*, *Communications*, 8, 1981, Seuil.

Fantastik. Edebi Bir Türe Yapısal Bir Yaklaşım, çev.N.Öztoğat, 2004, Metis.

■ Diğer yapıtlar:

Barthes, R. “Introduction à l’analyse structurale des récits”, *Communications*, 8, 1981, Seuil

Tadié, J.-Y. *La critique littéraire au XXe siècle*, 1987, Belfond

Yücel, T. *Eleştirinin ABC’si*, 1991, Simavi Yayınları

— , *Yapısalcılık*, 1999, YKY..

¹ T.Yücel bu konuyla ilgili olarak şu saptamayı yapıyor: “İşin ilginç yanı, günümüzde insan bilimlerini baştan sona yenilemeye yönelen, bir yandan yeni bilim dalları geliştirirken, bir yandan da, tarihten ekonomiye değin, tüm insan bilimlerinin önünde yepyeni çevrenler açan bir yönetimin çürüklüğünü kanıtlayabilmeleri için, onun eklemelenimlerini izlemekte zorlanmaları, uygulamalarını anlayamamaları ya da onda ezberledikleri kalıpların yeni bir yinelemeni bulamamaları yetiyor: yetersizlikleri üstünlük olarak algılıyor, bakkal hesabında yeri yok diye dört işlemin dışında kalan her türlü matematik işlemine karşı çıkıyorlar. Ama başkaları da var. Yapısalcılık öncelikle onlara seslenir çünkü kendi kendini dinleme, kendi kendisiyle konuşma alışkısı değil, öncelikle “başkası”nı anlama, “başkasını” anlamamın nesnel koşullarını oluşturma çabasıdır” (Yücel 1999: 18)